



Original Research Paper

İrəvanın satira aynası: "Lək-lək" jurnalı

Aynur Müslüмова

<https://orcid.org/0009-0004-4709-0426>

¹*Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan.*

Article history

Received: 03.05.2026

Revised: 07.05.2026

Accepted: 14.05.2026

*Corresponding Author: Aynur Müslüмова,
Bakı Slavyan Universiteti, Bakı;
Email: aynurmusulmova91@gmail.com

Xülasə

Bu məqalədə satirik mətbuatın cəmiyyətdəki islahatçı rolu və milli təfəkkürün formalaşmasına təsiri "Lək-lək" jurnalının nümunəsində geniş təhlil olunur. Nəşrin əsas qayəsi xalqı ətəldən uyanmağa səsləmək, cəmiyyətdəki nöqsanları və köhnəmiş adətləri acı gülüş vasitəsilə ifşa etmək olmuşdur. Yazıda jurnalın ədəbi dili, tənqid hədəfləri və maarifçilik missiyası araşdırılır. Müəlliflərin bədii üslubu, cəsarətli tənqidləri və xalqın özünüdərk yolunda atdıqları addımlar məqalənin əsas qayəsini təşkil edir. "Lək-lək" təkcə bir mətbu orqan deyil, həm də dövrün ictimai mənzərəsini əks etdirən güzgü kimi dəyərləndirilir. Məqalədə satiranın xalqın mənəvi inkişafındakı əvəzsiz rolu və jurnalın yaratdığı ədəbi məktəbin önəmi vurğulanır. Bu araşdırma milli mətbuatın çətin, lakin şərəfli inkişaf yoluna işıq tutur.

Açar sözlər: Lək-lək jurnalı; satira; Azərbaycan mətbuatı; maarifçilik; İrəvan; milli şüur; bədii gülüş; publisistika

Giriş

XX əsrin əvvəllərində İrəvan quberniyasında yaşayan azərbaycanlıların həyatında ən ağır problemlərdən biri savadsızlıq idi. Təhsil almaq sadə xalq üçün əlçatmaz sayılırdı. Məktəblərin sayı çox az idi, mövcud məktəblərdə isə əsasən imkanlı ailələrin uşaqları oxuya bilirdi. Kəndlərdə yaşayan insanların böyük hissəsi ömür boyu məktəb üzü görmür, uşaqlar erkən yaşlarından əmək həyatına qoşulurdular. Elmə və maarifə gedən yol həm maddi çətinliklər, həm də cəmiyyətdə kök salmış köhnə düşüncələr səbəbindən bağlanmışdı. İnsanların bir hissəsi təhsili lazımsız hesab edir, xüsusilə qız uşaqlarının oxumasına qarşı çıxırdı. Qadının yalnız ev işləri ilə məşğul olması fikri cəmiyyətdə adi qəbul olunurdu. Belə bir mühitdə xalqın gələcəyi sanki qaranlıq içində görünürdü.

Bu ağır mənzərə maarifçi ziyalıları ciddi şəkildə düşündürürdü. Onlar anlayırdılar ki, xalq gerilikdən çıxarmağın yeganə yolu elm və təhsildir. Məhz buna görə də dövrün qabaqcıl fikir adamları mətbuat vasitəsilə cəmiyyətə təsir göstərməyə çalışırdılar. O illərdə satirik mətbuat xüsusilə böyük gücə malik idi. Satira vasitəsilə insanlar həm güldürülür, həm də düşündürülürdü. Cəmiyyətin eyibləri

açığı şəkildə göstərilir, savadsızlığın və mövhumatın yaratdığı problemlər ifşa edilirdi. Bu istiqamətdə “Molla Nəsrəddin” jurnalının yaratdığı böyük təsir Qafqazın müxtəlif bölgələrində yeni satirik mətbuat nümunələrinin yaranmasına səbəb olmuşdu. İrəvanda nəşr edilən “Lək-lək” jurnalı da həmin maarifçi dalğının davamı idi.

“Lək-lək”in yaranması təsadüfi deyildi. Jurnalın yaradıcıları xalqın vəziyyətini yaxından gören, onun ağrılarını hiss edən insanlar idi. Onlar başa düşürdülər ki, cəmiyyət yalnız məktəb və maarif vasitəsilə dəyişə bilər. Buna görə jurnalın əsas mövzularından biri təhsil məsələsi oldu. “Lək-lək” məktəbsizliyi sadəcə sosial problem kimi yox, bütöv bir millətin gələcəyini təhlükə altına alan faciə kimi təqdim edirdi. Jurnalın səhifələrində tez-tez savadsızlığın insanları necə geri saldığı, mövhumatın isə xalqın düşüncəsini necə əsarət altında saxladığı göstərilirdi.

Jurnalın dili sadə və anlaşılıq idi. Məqsəd yalnız ziyalılara deyil, adi insanlara da təsir etmək idi. Buna görə yazılarda ağır elmi üslubdan çox, canlı danışığı dili, satira və bədii təsvirlər üstünlük təşkil edirdi. Oxucu bir tərəfdən gülür, digər tərəfdən isə cəmiyyətdəki problemlərin acı həqiqətini görürdü. Xüsusilə mollaların, saxta dindarların, savadsızlığı müdafiə edən insanların satirik obrazları jurnalın əsas tənqid hədəfinə çevrilmişdi. Müəlliflər göstəriridilər ki, xalqın cahil qalması bəzi şəxslərin maraqlarına uyğun idi. Çünki savadlı insan artıq aldanmır, haqqını tələb etməyi bacarırdı.

“Lək-lək”in ən mühüm xidmətlərindən biri də yeni məktəb ideyasını təbliğ etməsi idi. Jurnal köhnə üsullu mollaxanaların dövrün tələblərinə cavab vermədiyini göstərir, uşaqların müasir elmləri öyrənməsinin vacibliyini vurğulayırdı. Ana dilində təhsil, dünyəvi biliklər, müəllim hazırlığı və qızların məktəbə cəlb olunması kimi məsələlər jurnalın əsas çağırışlarından idi. Müəlliflər hesab edirdilər ki, xalqın tərəqqisi yalnız savadlı nəslin yetişməsi ilə mümkündür.

Qızların təhsili məsələsi xüsusilə diqqət çəkirdi. O dövrdə bir çox ailələr qız uşaqlarını məktəbə göndərməyə ehtiyac görmürdülər. “Lək-lək” isə bu düşüncəyə qarşı çıxırdı. Jurnal qadının savadlı olmasının bütöv ailənin və gələcək nəslin inkişafına təsir etdiyini göstərməyə çalışırdı. Bu baxımdan jurnal təkcə maarifçilik deyil, həm də müəyyən mənada ictimai düşüncə yeniliyi yaradırdı.

“Lək-lək”in səhifələrində yer alan şeirlər, felyetonlar və kiçik satirik parçalar insanlarda oyanış hissi yaratmağa xidmət edirdi. Burada xalqı elmə səsləyən, cəhalətdən uzaq durmağa çağıran fikirlər əsas yer tuturdu. Müəlliflər inanırdılar ki, bir milləti ayaqda saxlayan ən böyük qüvvə onun savadı və düşüncəsidir. Buna görə də jurnalın demək olar ki, hər nömrəsində maarifçilik ruhu hiss olunurdu.

Jurnal uzun müddət fəaliyyət göstərə bilməsə də, onun təsiri böyük oldu. “Lək-lək” qısa ömrü ərzində İrəvan azərbaycanlılarının ictimai düşüncəsində mühüm rol oynadı. O, insanlara göstərdi ki, cəmiyyətin dəyişməsi üçün ilk növbədə düşüncə dəyişməlidir. Elmə, məktəbə və savada verilən dəyər



xalqın gələcəyini müəyyənləşdirən əsas amildir. Buna görə "Lək-lək" yalnız satirik jurnal deyil, həm də maarif və oyanış uğrunda mübarizə aparən bir fikir məktəbi idi.

Bu mühitdə "Molla Nəsrəddin" jurnalının təsiri ilə Cabbar Əsgərzadə və Mir Məhəmməd Mir Fətullayev "Lək-lək"i nəşr etməyə qərar verdilər. Cabbar Əsgərzadə 1913-cü il dekabrın 4-də Məmmədəli Sidqiyyə yazdığı məktubda açıq şəkildə bildirdi: "Məfkurəmiz gərək məlumunuz olsun, 'Molla Nəsrəddin'dir, amma səliqəmiz ayrı vəziyyətlərdir" [1, s.92]. İrəvan qubernatorunun 21 yanvar 1914-cü il tarixli icazə sənədi jurnalın çapına müəyyən məhdudiyətlərlə – xristianlığa, dövlət quruluşuna, imperator ailəsinə qarşı yazıların qadağan edilməsi şərti ilə – icazə vermişdir [6]. Buna görə də jurnal təhsil problemini siyasi tənqiddən daha təhlükəsiz bir mövzu kimi seçmişdir.

Nəticələrin müzakirəsi

"Lək-lək"də təhsil problemi üç əsas ədəbi formada işlənmişdir: felyeton, təxmis və qısa şeirlər ("Taqılta" dördlülkləri). "Çəkic" felyetonunun təhlilinə nəzər yetirək: Jurnalın "Çəkic" adlı felyetonu təhsilsizliyin ictimai tənqidinə həsr edilmişdir. Felyetonda İrəvan küçələrində dərsə getməyən, ağır vəziyyətdə küçələrdə gəzən uşaqların mənzərəsi təsvir olunur. Müəllif uşaqların valideynlərinin onları məktəbə qoymadığını, əksinə, küçə-bazarda işlədiyini, bu uşaqların böyüdükdə də öz valideynləri kimi savadsız qalacağını, bu qısır dövrün yalnız təhsillə qırıla biləcəyini vurğulayır [2, s.202].

Digər bir felyaton "Balaca felyaton" nəşridir ki, bu felyatonda müxtəlif sosial təbəqələrin - molla, hacı, zənci, əkinçi, məşədi, tacirin adından danışır. Təhsilin əsas maneə qüvvəsi isə din adamları hesab olunur. Felyatonun bir hissəsinə nəzər yetirək: [6, s.90]:

Mən mollayam, camaatı tovlaram,
Qırmaq üçün ülgücümü sovlaram,
Şikarimdir tamamisi ovlaram,
Qıllı qulaq çox çaqqalım var mənim.

Burada müəllif molla adından danışır və onun əsl din xadimi deyildə, saxtakarlıqla məşğul olduğunu inandırmağa çalışır. Dindən xalqı maarifləndirmək üçün yox, xalqın gözündən pərdə asmaq üçün istifadə etdiyini bildirir.

Hacı isə etiraf edir: [6, s.90]:

Mən hacıyam, yaxşı namaz qılaram,
Təzvir ilə camaatı tovlaram.
Yüz manat verərəm bir mələk alaram,
Mötəbərəm, pulum, malım var mənim.



Bu misralarda da müəllif satira vasitəsilə saxta dindarlığı tənqid edir. Burada danışan “hacı” obrazı zahirdə özünü dindar, hörmətli insan kimi göstərsə də, əslində dini mənfəət və nüfuz vasitəsinə çevirən bir tipdir. Şeir ironik şəkildə onun “öz dili ilə” həqiqi simasını açır.

"Millət düşməninin təğriratı" təxmisi : "Lək-lək" in 8 və 12-ci nömrələrində "Millət düşməninin təğriratı" adlı təxmisi dərc edilmişdir. "Təğrirat" (yoldan çıxarma, azdırma) sözü artıq başlıqda həmin obrazın "millət düşməni" olduğunu bildirir. Təxmisin birinci bəndində deyilir [6, s.91]:

Dudman əmadən şayyadəm,
Vətən övladını cəhlə yürüdən ustadəm,
İndi bu əmrə məndə əvəz şəddadəm

Burada din xadiminin dili ilə onun cəhaləti qəsdən təbliğ etdiyi, maarifin yayılmasının qarşısını aldığı birbaşa etiraf olunur.

Bu misralarda müəllif insanı müstəqil olmağa, namərdə, cəhalətə, fanatizmə əl verməməyə, hətta ölümü ona əl verməkdən üstün tutmağa çağırır.

Jurnalın fəaliyyət göstərdiyi qısa müddətdə təhsil mövzusu demək olar ki, hər sayda müxtəlif formalarda işlənmişdir. "Şəhər işləri" bölməsində İrəvan məktəblərinin vəziyyəti, müəllim çatışmazlığı, məktəb binalarının yararsızlığı haqqında xəbərlər dərc edilirdi. "Poçta qutusu" bölməsində isə oxucuların təhsillə bağlı suallarına cavab verilir, onlara məsləhətlər bildirilirdi [2, s.203].

"Lək-lək" jurnalı İrəvan maarifçilik hərəkatının ən mühüm mətbuat orqanı olmuşdur. Cəmi 60 nüsxə tirajla, cəmi 5 ay, 12 sayı çap edilsə də, jurnal qaldırdığı təhsil problemi ilə dövrün ən aktual məsələlərindən birini ictimai müzakirəyə çıxarmışdır. "Çəkic" felyetonu, "Balaca felyeton", "Millət düşməninin təğriratı" təxmisi, "Taqılı" dördlükləri və çoxsaylı şeirlər vasitəsilə jurnal tək cə təhsilsizliyin deyil, təhsilə mane olan əsas qüvvə kimi dini fanatizmin də tənqidini aparmışdır.

Tədqiqatçı Nazim Axundovun qeyd etdiyi kimi, “Lək-lək” jurnalı bəzi hallarda xalqın milli oyanışını və intibahını arzulayarkən emosional millətçilik əhval-ruhiyyəsinin təsiri altına da düşürdü [1, s.91]. Bu, dövrün ictimai-siyasi şəraiti ilə sıx bağlı idi. Çünki XX əsrin əvvəllərində Qafqazda yaşayan xalqlar arasında həm siyasi gərginlik, həm də milli özünüdərk prosesləri güclənməkdə idi. İrəvan azərbaycanlıları da öz dillərini, mədəniyyətlərini və milli kimliklərini qorumaq uğrunda mübarizə aparırdılar. Belə bir mürəkkəb mühitdə fəaliyyət göstərən jurnalın bəzən emosional və sərt mövqedən çıxış etməsi müəyyən mənada dövrün ruhundan irəli gəlirdi.

Bununla belə, “Lək-lək” in əsas xətti düşmənçilik deyil, maarifçilik idi. Jurnalın başlıca məqsədi xalqı elmə, məktəbə, savada və müasir düşüncəyə çağırmaqdan ibarət olmuşdur. O,



cəmiyyətin geriliyini, mövhumatı, savadsızlığı və sosial ədalətsizliyi satira yolu ilə tənqid edir, insanları düşünməyə sövq edirdi. Jurnalın səhifələrində verilən felyetonlar, şeirlər və satirik dialoqlar yalnız güldürmək məqsədi daşmırdı; onların arxasında xalqın gələcəyi üçün ciddi narahatlıq hiss olunurdu. Müəlliflər inanırdılar ki, xalqın xilasını yalnız maariflənməkdən, elmə yiyələnməkdən və milli şüurun formalaşmasından keçir.

“Lək-lək”in ən böyük tarixi xidmətlərindən biri də İrəvan mühitində Azərbaycan dilinin və milli mətbuat ənənəsinin yaşadılması idi. O dövrdə ana dilində mətbuat orqanının nəşri sadəcə ədəbi hadisə deyil, həm də milli-mədəni müqavimət forması idi. Jurnal xalqın öz dili ilə danışır, onun problemlərini yenə öz dilində ifadə edirdi. Bu baxımdan “Lək-lək” yalnız bir satirik jurnal deyil, həm də milli kimliyin qorunmasına xidmət edən mənəvi tribuna rolunu oynayır.

Nəticə

Cəmi on iki sayı işıq üzə görməsinə baxmayaraq, jurnal Azərbaycan mətbuat tarixində silinməz iz buraxmışdır. Onun səhifələrində İrəvan azərbaycanlılarının həyat tərzi, düşüncəsi, problemləri və maariflənmə arzuları əks olunmuşdur. “Lək-lək” xalqın içindən çıxan bir səs kimi cəmiyyətin ağrılarını dilə gətirmiş, savadsızlığa qarşı mübarizəni özünün əsas ideoloji xəttinə çevirmişdir. Bu səbəbdən jurnal bu gün də yalnız mətbuat nümunəsi kimi deyil, həm də milli maarifçilik tariximizin qiymətli mənəvi irsi kimi dəyərləndirilir.

“Lək-lək”in fəaliyyəti sübut etdi ki, bəzən qısaömürlü bir mətbuat orqanı belə bütöv bir dövrün düşüncə tarixində mühüm dönüş yarada bilər. O, İrəvan azərbaycanlılarının maarifçilik mübarizəsinin simvollarından birinə çevrilmiş, gələcək nəsillərə elmə, sözə və milli düşüncəyə bağlılığın nümunəsini miras qoymuşdur.

Ədəbiyyat Siyahısı

1. Axundov, N. Azərbaycan satira jurnalları (1906-1920-ci illər). Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, 1968, 91 s.
2. Məhərrəmov, Z. İrəvanda məktəbdarlıq və maarifçilik (1800-1920-ci illərdə ədəbi-mədəni mühit). Bakı: Nurlan nəşriyyatı, 2010, 199-203 s.
3. Cəfərov, C., Allahverdiyev, C. İrəvanda milli maarifçilik mühiti. Bakı: Turxan nəşriyyatı, 2017, 88-95 s.
4. Zeynalov, N.N. Azərbaycan mətbuat tarixi, I hissə. Bakı: ADU-nun nəşriyyatı, 1973, 145-150 s.
5. Məmmədli, Q. Azərbaycan mətbuatı tarixi. Bakı: Elm nəşriyyatı, 1993, 15-18 s.
6. Məmmədov, İ. Azərbaycan mətbuatı Ermənistanda (avtoferat). İrəvan, 1971, 16 s.



ABSTRACT
Yerevan's Mirror of Satire: The "Lak-lak" Journal

Aynur Muslimova
Baku Slavic University

This article extensively analyzes the reformist role of satirical press in society and its influence on the formation of national consciousness through the example of the “Lək-lək” journal. The main purpose of the publication was to awaken the people from stagnation and expose social shortcomings and outdated traditions through bitter humor. The article examines the journal’s literary language, targets of criticism, and enlightenment mission. The artistic style of the authors, their courageous criticisms, and the steps they took toward the self-awareness of the people constitute the central idea of the study. “Lək-lək” is evaluated not only as a press organ but also as a mirror reflecting the social landscape of its era. The article emphasizes the irreplaceable role of satire in the moral development of the people and the significance of the literary school created by the journal. This research sheds light on the difficult yet honorable path of the development of the national press.

Keywords: “Lək-lək” journal; satire; Azerbaijani press; enlightenment; Iravan; national consciousness; artistic humor; journalism.

